

TASAVVUF FELSEFESİNDE ZİKİR KAVRAMI

MEDITATION / MANTRA CONCEPTS at SUFISM

Mehmet Kasım ÖZGEN*

Özet

Tasavvufun özü Sonsuz Varlığa ulaşma çabasıdır. Bu çaba iki temel boyut içermektedir. Birinci boyut sufînin kendi varlığını Tanrı'nın varlığı karşısında tamamen yok etmesi, benliğini O'nun varlığı karşısında tamamen eritmesidir. Ancak bu yolla zihnin ego/ben bilinci kırılır, böylece bu sahte ve sınırlı benlik bilinci yerine gerçek ve Sonsuz Ben bilinci gelip zihne yerleşir. Formun Üstü

İkinci boyut ise sofinin kalbine uygun bir zikirle kendi nefsinin terbiye etmesidir. Bu da ancak nefsin mertebelerini tanımak ve kendi mertebesine uygun zikrin/virdin onu tanıyan mürşit tarafından kendisine verilmesi ve bu zikri/virdi onun sürekli uygulaması ile mümkündür. Sufiyi Varlık aşkına yönelten ve onu huzurla dolduran işte bu zikrin nurudur.

Sufînin yaşam felsefesinde zikir, karanlıkları aydınlatan bir feneridir. Çünkü sufi için sürekli zikir aslında zihnin en önemli hastalığı olan gaffet ve nişyan/ unutmak hastalığından kurtulmak için yapılan çaba anlamına gelir. Gaffet ve nişyan insan doğasının açık olan zihnini, sonradan kapalı bir hale getiren ve sufînin çokça dikkat etmesi gereken iki önemli özelliklerdir. Zikir, ancak gaffet ve nişyan sufide azalmaya başladığında sufi değişir ve zikir onun psikolojik hallerini dönüştürmeye başlar.

Zikrin özü nefsi eritmek/terbiye etmektir. Nefsi eritmeyen zikir, zikir sayılmaz. Hakkı zikir etmek O'ndan başkasını unutmakla yetkinleşir. Zikir sufînin Hak'ın isimlerini belli bir bilinçle sürekli tekrarlayarak onu anmasıdır. Zihin neyle meşgul olursa; zihin ondan ibaret olur. Bu nedenle doğru zikir önemlidir.

Tam bir zikir, ilahi bir suret olmasından dolayı insanı kâmildeki yetkinliklerin gerçekleşmesi anlamına gelir. İlahi suretin temel ayırıcı özelliği akıl, gönül ve bilinç sahibi olmaktır. Hakkı zikir, hak bilincini uyandırır. Yaratılışın amacı olan mutluluk, varlığın özünü hatırlamaktan başka bir şey değildir. Bunun için ihsan bilinciyle Mutlak Varlığı görüyor-muşçasına onu zikre devam etmek gerekir.

Anahtar Kelimeler: Zikir, Zihin Felsefesi, İnsanı Kamil, İsimlerin Tecellisi, Mutluluk,

* Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Felsefe Eğitimi ABD, SİVAS
e-mail:mehmetkozgen@hotmail.com

Abstract

The essence of Sufism is an attempt to reach Infinity Asset. This effort includes two basic dimensions. The first dimension is the destruction of Sufi's own existence in the face of God existence, dissolving his identity/ego in the face of His presence. But in this case, the consciousness of ego/I of the mind is broken down, thus awareness of the real and Eternal I comes and settles in the mind instead of this false limited self-awareness.

The second dimension is that Sufi overcomes his fleshly cravings with the mentioning/dhikr favorable for his heart. But this is only possible when one recognizes the state of his own soul and applies continuously the dhikr / virdin appropriate to his state of soul given him by a mentor who knows him well that's the light of dhikr which directs Sufi to the Asset love and filled him with peace.

Dhikr /Zikir is a lighthouse that illuminates the darkness in the Sufi's life philosophy. Because continuous chanting/zikir means for Sufi the efforts made to get rid of the most important mind disease such as unawareness nisyan/forget. Unawareness gaflet and nisyan/forget two major features that makes an open mind closed.

The heart is very important in the process of meditation. At Dhikr the owner of the heart is what faith in your heart, what the heart mean, what the heart focused on. Mechanism works here is faith plus a state is equivalent.

What the mind remembers, it actually happens in a real life. Therefore, the correct meditation is important. Since a human being is a duplicate of the divine, full remembrance means the realization of competencies of wise. Main distinctive feature of the divine is to become a man with mind, heart and conscious. Remembrance of Right/Hak wakes up awareness of God.

Happiness which is the purpose of creation is nothing more than to recall the essence of existence. For, human consciousness is to continue dhikr The Absolute Existence as if it saw Him.

Keywords: Dhikr, Philosophy of Mind, Perfect Human Being, Shechina, Happiness

Tasavvuf Felsefesinde Zikir Kavramı

Bilgi olmadan fikir,
Fikir olmadan zikir,
Zikir olmadan tatmin,
Tatmin olmadan da zikir,
Hakiki bir zikir olamaz.

Tasavvuf felsefesinin özü Sınırsız Varlığa ulaşmak çabasıdır. Bu çaba iki temel boyut içermektedir: Birinci boyut salikin/yolcunun kendi varlığını/benliğini tek ve mutlak varlık olan Hakk'ın varlığı/benliği karşısında tamamen yok etmek yolunda, zihnini kendi varlığının yokluğuna tedrici olarak alıştıran yolun sonunda fena/yok olmak haline

erişmektir. Ancak bu fena bilinci sayesinde ego/benin sınırlı bilinci kırılır, böylece gerçek /hak olmayan ve sınırlı olan bu ego/benlik bilinci yok olur. Bu egosuzluğun yerine gerçek ve Mutlak Sınırsız Ben/ Rab Bilinci gelip zihne yerleşir.

Bir Salikin/Hakk yolcusunun yolunda en büyük engel olan egonun yok olmasıyla ancak “Rab Bilincinin” yolunu açılmış olur. Egonun yok edilmesi mücahedesi/çabası sadece yola hazırlıktır, yolun kendisi değildir. Gerçek yol ve yolculuk ancak egonun yok edilmesi ile başlar. Sufinin zihninin bu yeni “Tevhit bilinci” ona öyle bir zevk verir ki o artık iki varlık ve iki ben bilincine dayalı, eski düalistlik bilincinden zevk almaz olur. Tevhit bilinci salikin zihnine, varlıkta, sıfatlarda ve eylemlerde tam tevhidin gerektirdiği varlık birliği/kesretteki vahdet görüşü ile ancak kazanılabilir. Aynı zamanda sufide eylemler birliği ve sıfatlar birliği onun dünya marifeti/görüşünü; onun bu yolculuğa verdiği gönlü/sevgisi ise onun tecrübesi/irfanını oluşturur. Bu tevhit bilinci veya kesretteki vahdet bilinci sadece bilişsel değil; aynı zamanda duygusal ve tam tecrübî bir zihniyet durumudur. Bir başka deyişle bu bilinç bilgi, aşk ve eylemden doğan metafiziksel bir bilinçtir.

Bundan dolayı sufinin zihniyeti, zamanla aşkı yaşayan vecdi bir duygu/ iman; çokluktaki birliği/ kesretteki vahdeti sezgisel bilgi gücü, görmekten kaynaklanan estetik haz/ihsan ve yaşamın özünü, yani eşyayı olduğu gibi bilip anlamaya dayalı hikmet ile zenginleşir. Böylece sufi sahip olduğu hikmet gözüyle varlığın tüm boyutlarını kucaklar ve gerçek “Varlığa/Vücuda” içten ve aşkla teslim olur. Buradaki “Vücut/Varlık” kavramının İslam Felsefesinde var olmak, varlığını gerçekleştirmek anlamında kullanıldığını bilmek, bir başka makale konusu olsa da, bunun göz önüne alınması konumuzu anlamak açısından önemlidir.

Tevhidin teslimiyete dayalı bu pratikleşmesi, zihin, varlık, iman, sanat ve estetikle inşa edilen günlük hayat ve aşk merkezli yaşam sanatı biçimine dönüşebilmesi bir görev veya bir ödev gereği değil; tam tersi, salt Hakk’ın varlık sevgisine ve samimi niyete dayalı bir çabanın ürünüdür. Sevgiye ve niyete dayalı bu çaba/cehd, yine Hakk’ın Sınırsız Cemal/Güzellik ve Sınırsız Celal/Yücelik sıfatlarının tecellilerinin günlük hayatın içinden müşahade etmekten alınan bir zevkle taçlanır. Bu zevkin zamanla zihne- bedene yerleşmesi ve “hâl” olması; buna bağlı olarak tevhit nurunun kalbi doldurmasından dolayı sufinin iç dünyası da Sonsuz Varlığın nuruyla şenlenir.

Kısaca özetlediğimiz birinci boyut daha çok kendini bilmek, yani nefsi tanımaya dayalı bir boyuttur. İkinci boyut ise nefsi terbiye etmek, yani yavaş yavaş nefsi eritmek, onu yokluğa ve ölüme hazırlamak yoluna yönelmektir. Bu yönelme de ancak nefsin mertebelerini ve makamlarını tanımak ve kendine en uygun zikrin/virdin onu tanıyan mürşidi tarafından ona verilmesi ve bu zikri onun sürekli uygulaması ile gerçekleşir. Saliki aşk yoluna yönelten ve onu bu yola tam bir teslimiyetle tutkal gibi yapıştıran/ tutturan işte bu zikir ve bu zikrin nurudur. Bu anlamda zikir bireyin değişim ve dönüşümünü sağlayan manevi bir programdır.

Hz. Ali, Hz. Peygamber’den zikrin şeklinin nasıl olduğunu sordu ve “ne şekil ve ne hal üzere zikredeyim?” dedi. Hz. Peygamber cevaben “Ey Ali gözünü yum ve sessizce dur. Sen bu halde dururken ben “Allah” ı üç kez zikredeyim. Sen benim bu zikrimi dinle.

Ondan sonra sen de benim bu zikrim gibi üç kez zikret. Bundan sonra Hz. Ali'ye ilm-i leddünniye verildi. Hz. Ali bu zikri can ve gönül kulağı ile demir bir irade ve tam bir teslimiyet içinde dinledikten sonra hemhal kalbi açıldı ve eşyayı da olduğu gibi gördü. Tüm manalar onun zihnine doldu, o mana adamı oldu. Kalpte dolup taşan bu manalar onda ruh ve beden olarak tam bir hâle dönüştü. Bu hal kendine özgü bir yolla dağılmaya devam etti.¹

Tasavvuf felsefesinde tek gerçek varlık Hakk'ın kendisidir, Hakk'tan başka varlık sadece bir gölgeden ibarettir. Hakk'a vuslat için ondan başka (ağyar, masiva) her şeyden yüz çevirmek, sadece tam zihin ve kalp/niyet gücüyle O'na yönelmek, bir başka deyişle kalbini ve fikrini sadece Hakk'a yöneltmektir. Sülükte/yolda salikin yolculuk için bilgi ve hal kanatlarından kendine kanat yapması gerekir. Bilgi yakın kapısını aralar. Ancak yakinden sonra hal ve zevkin kapılarının da fethi gerekir.²

Sülükte salikin zihni bin bir vesveseler, yönelişler, çağrılar, dağınık düşünceler, evham ve baştan çıkarıcı hayallerle dolup taşabilir. Bunlardan kendi zihnini kurtarmak için salikin gayet saf, içten, aşk ve içtenlikle Hakk'a yönelmekte çok sebat etmesi ve bu sebatı güçlendirmek için O'nu "sürekli zikir" ile zikretmesi gerekir. Bu yolla salik kendi yolunu dağınıklıktan temizlemiş olur. Yolu temizlemek bir tek Hakk'ı sürekli zihinde saklamakla olur. Hakk'ı idrak her türlü düşünce yollarının üzerindedir. Ancak Hakk'a, yine Hakk'ın tecellileri olan isimleri zikretmek, bu isimler üzerinde derin tefekkür ve teemmül etmek/meditasyon, bu isimlerin sıfat ve eylemleri ile sıfatlanmakla kavuşulabilir. Aynı şekilde sufünün amacı ve yolculuğun meyvesi olan " insanı kâmile " e ancak bu yolla yönelmekle ulaşılabilir.³

Zikrin hale dönüşmesi için zihnin tam bir odaklanma ile zikirle meşgul olması gerekir. Sufi kendi zihnini bilinçli olarak zikirle meşgul etmese; zihin kendiliğinden hem de kolayca başka şeylerle meşgul eder. Zihin, sen onu meşgul etmesen, o seni mutlaka meşgul eder doğası üzerinden işler. Zihin doğası gereği belli bir ritmik ve belli bir güçteki tek sesi belirli aralıklarla tekrarladığında zihinde muazzam bir manevi etki meydana gelir. Bu muazzam etki zihinde ritmik seslerin ardışık olarak tekrar edilmesiyle tetiklenen Yücelik/Âliyy duygusunu ortaya çıkarmasından kaynaklanır. Ardışık ritmik sesler Mutlak Sınırsızlığı çağrıştırmakta ve bu çağrışım sonucu zihinde yücelik veya huşu duygusu tüm bedene baskın olmaktadır.⁴ Her seste titreşim aynı olmazsa gerçekte var olan estetik etki tam olarak ortaya çıkmaz ve bu durumda zihin, doğası gereği kendine hemen bilinç dışından başka bir meşguliyet bulur. Zihnin ritimle ilgili bu önemli doğası zikirden alınacak estetik zevki daha kolay elde etmeyi sağlar.

Yaptığı zikirden " zevk almayı öğrenmek " hal için atılacak ilk önemli bir adımdır. Zikirinde ve onun manasında zihin için Hakk'tan başka maksat olmadığını zihne nakış

1 Ömer Fuadi. (2011). Şaban-ı Veli. Mehmet Bedirhan (Çev), Nefes Yayınları. İstanbul, s. 49.

2 Ömer Fuadi. (2011). Şaban-ı Veli. Mehmet Bedirhan (Çev), Nefes Yayınları. İstanbul, s. 50.

3 İbni Arabi. (2011). Nefsin Terbiyesi. Recep Kibar. (Çev), Kırkanbar Yayınları, İstanbul, s.79.

4 Edmund Burke. (2008). Yüce ve Güzel Kavrarlarımızın Kaynağı Hakkında Felsefi Bir Soruşturma. Barış G. (Çev), Bilge Yayınları, İstanbul, s. 77.

etmek, bu “ zikrin hale dönüşmesi ” sağlayan ikinci adımdır. Zikrin hale dönüşmesinin ölçütü ondan zevk almak ve içsel dünyasında farkında olmadan değişim yaşamaktır. Bu ilk hale sahip olunca zikirden tamamen haz alacak olan salikin gönü aşk ateşi ile yanmaya başlayacaktır. Temel olan zikrin zevke, zevkin hâle, halin ise makama dönüşmesidir. Makam zihinsel değişimlerin bulunduğu duruma işaret eden göstergelerdir.

Zikir Kavramı, Önemi ve Çeşitleri

Zikir sözcük anlamı olarak bir şeyi zihinde tutmak, hapsedmek, hatırlamak, adını anmak, ifade etmek, referansta bulunmak, sağlam söz, gözden geçirmek, çok çalışmak, övmek ve çağrıda bulunmak anlamlarına gelir. Tasavvuf felsefesinde bu kavram, salikin/ sufinin sözlerini gözden geçirmek, gayret etmek, hatırlamak, eylemlerine dikkat etmek, kendini korumak, kendine özen göstermek, yumuşaklık/hilm, onur ve şükür halinde olmak anlamlarında kullanılmaktadır.⁵ Zikir her zaman Hakk’ı anmak, O’nu hatırlayıp anmaktan uzak olmamak, her daim O’nun hoşnutluğunu gözetlemektir. Fakr/yoksul olduğunu çokça hatırlayıp O’na çağrıda bulunmaktır.

Sufiler “ Unuttuğun zaman Rabbini zikret⁶” ayetini zikir yapmanın temel bir ilkesi yapmışlardır. Buradaki “unuttuğun” kavramı çeşitli şekillerde yorumlanmıştır: Hakk’tan başkasını (ağyar) unuttuğunda, yani tüm ağyarı zihninden boşaldıktan sonra zikret. Bir kısmı ise kendi zikrinde kendini unuttuğunda, sonra kendini zikir etmede kendini unuttuğunda, ya da Hakk’ın seni zikretmesinde bütün zikirleri unuttuğunda; işte o zaman Rabbini zikret.⁷

Salik, Hakk’tan başkasını unuttuğu zaman O’nu zikir etmeye hazırdır. Bu zihinsel hazırlıktan sonra gerçek anlamda zikretmiş olur. Çünkü kalpte iki zıt şeyin zikri aynı anda olmaz. Zihin doğası gereği iki şeye birden aynı anda odaklanamaz.⁸ Aynı şekilde Kelabazi de “Ancak Hakk’tan başkasını (ağyar) unuttuğun zaman O’nu zikretmiş olursun” görüşündedir.⁹

Zikirle ilgili bu zihinsel durumlar, sufinin ilerdeki makamlara ulaşabilmesi için önünde duran ve aşması gereken engellerdir. Ağyarı/ Hakk’tan başkasını tümüyle unutacak zihinsel duruma gelebilmek ve bu durumdan sonra zikir etmeye başlamak sufi için sülûka/yola yönelmek anlamına gelmektedir. Söz konusu bu zihinsel durum problemi çözülmediği sürece, dilde bir başka zikir, kalpte başka bir ağyaran olması kaçınılmazdır. Aynı şekilde kalbî zikir için temel olan şey ağyarı unutma ilkesi ve zakirin/zikredenin; mezkûr/ üzerinde zikredilene tam bir istigrakla/meditasyon ile odaklanmasıdır.

Sufinin yaşam felsefesinde zikir onun hem yolculuk feneri/nur hem de kendisiyle ruhsal olarak beslendiği rızık/gıdasıdır. Aslında sufi için sürekli zikir zihnin en önemli

5 Cafer Seyit Secadi. (2007). Tasavvuf ve İrfan Sözlüğü, Hakkı U. (Çev), Ensar Neşriyat, İstanbul, s. 522.

6 Kur’an, Bakara Suresi, Ayet 186, ayrıca Araf Suresi, Ayet 205.

7 El Herevi. (2008). Menazilü’s-sairin. Abdulrezzak T. (Çev), Emin Yayınları, Bursa, s. 109.

8 Necmeddin-i Kübra. (1980). Tarikatlarda On Esas. İsmail Hakkı B. (Çev), Pamuk Yayınları, İstanbul, s. 103.

9 Kelabazi. (1992). Tasavvuf. Süleyman U. (Çev), Dergah Yayınları, İstanbul, s. 155.

hastalığı olan gafflet ve nisyân/ unutmak hastalığından kurtulmak için bir ilaçtır. Gafflet ve nisyân açık zihin kapalı bir zihin haline getiren iki temel negatif özelliktir. Sufi kendi zihnini bu iki özellikten kurtaramadığı sürece aydınlık aşk yolunda sağlıklı bir yolculuk yapamaz. Sevgiliyi arada bir hatırlayana aşık denildiği nerede görülmüştür. İşte sürekli zikir, zihnin söz konusu bu iki özelliğini daha kolay alt etmek için sufinin tüm yaşamı boyunca kullandığı en önemli enerji kaynağıdır. Nitekim Suhreverdi, “Sufi tüm düşüncesini bir noktada toplayarak, tam bir istiğrakla/meditasyonla zikir yaparsa ve yaptığı zikirin anlamını güzelce tefekkür edip sürekli aynı ritimle tekrar ederse, bunu aynı zamanda içtenlikle de yaparsa, yaptığı bu zikirten dolayı içsel (batın) dünyasında ilahî bir nur, bir rızık, rahatlık, huzur ve derin bir ünsiyet bulacaktır.¹⁰⁷” sözleriyle bu görüşe açıklık getirmiştir.

Aynı şekilde, İbni Arabî de “Bilin ki her zikir için muhakkak bir sonuç vardır.” der.¹¹ Ancak ilahî bir bağış, armağan olan bu sonuç sadece bu zikre özgü olan bir armağandır. Bu armağan sufinin diğer amellerin sonuçlarından tamamen bağımsızdır. İbni Arabî’ye göre zikirde temel ilke, öncelikle kalbin o zikri kabul etmesidir. Çünkü kalp zikirlerden (ezkar) kendi isti’dadına/ yeteneğine, meyil ve kabul etme özelliğine uygun olan zikri ancak kabul eder. Söz konusu bu zikri kalp bir kez kabul ettikten sonra, artık nefes alıp verdikçe kalp bu zikre devamdan asla ayrılmaz. Hatta “öyle bir hale gelir ki sufi o zikirten her nefeste ne uyanık iken ve ne de uyurken artık vazgeçemez.¹²²” Bu nedenle hangi zikrin yapılacağı konusu; zikir yapmak eylemi kadar önemlidir.

Hangi kalbin hangi zikre yetenekli olduğu, sufiye hangi zikrin verileceği konusu ise ancak bu konunun gerçek uzmanı olan müşşidin sorumluluğundadır. Zikirin kalbin yeteneğine göre düzenlenmesi konusu zikirin hal ile olan ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Hatırlanmalıdır ki tasavvuf felsefesi hallere ait bilgilerdir. Haller, zihin ve amellerin mirası ve sonucudur.¹³ İlerde değineceğimiz gibi zikirin en önemli meyvelerinden biri “*hal sahibi*” olmaktır. Zikir ağaç ise hal de onun bir meyvesidir. Amaçlanan hâlin oluşması için uygun zikir, zihne atılmış iyi bir mayadır. Hele bu zikir kutsal bir nefesten zihne atılan bir maya ise zikirin etkisi metafiziksel ve psikolojik tatmin tecrübesi ile yaşanan deruni bir fenomendir. Aslında zikir oluşacak olan hallerin ilk başlangıcıdır. Meyvenin iyi olabilmesi için başlangıç sağlam olmalıdır.

Zikirin üç derecesi vardır. Birincisi; övgüde bulunmak, saygıda bulunmak ve çağrıda bulunmaktan ibaret olan zikirdir. İkincisi; bunların sonucu olan hâl gücü ile şuhudda olmak/ gerçeğe tanıklık ile dolmak, Hakikatin yüzüne şimdiki zaman içinde daima bakmak, onun daimi gözlemcisi olmak, Hakk’ın huzurunda bulunmak ve ihsan-estetik bilinci ile zikirin devamını sağlamaktır. Üçüncüsü ise kendi zikrini de unutup; Hakk’ın da seni zikrettiğine dair tanıklık/ şuhud bilincine vararak zikretmektir. Bu son aşamada zikir

10 Sihabettin Suhreverdi. (2011). Avarifül-Mearif. Abdülvehap Ö. (Çev), Semerkant Yayınları, İstanbul. S.501.

11 İbni Arabî. (2008). Fususu’l Hikem. Ekrem D. (Çev), Kabala Yayınları, İstanbul, s.117.

12 İbni Arabî. (2008). Fususu’l Hikem. Ekrem D. (Çev), Kabala Yayınları, İstanbul, s.116.

13 Kelabazi. (1992). Tasavvuf. Süleyman U. (Çev), Dergah Yayınları, İstanbul, s.98.

manevi etkiden dolayı kendiliğinden kesilir.¹⁴

Birinci derecedeki zikrin özelliği Hakk'ı övmek, O'nu tenzih etmek, O'na saygıda ve çağrıda bulunmak bilincini zihne doğrudan aşıl原因an bir zikirdir. Bu zikrin devamlı olması halinde ise kendiliğinden ikinci bir hal gelir ki bu da zikrin kalbi etkilemeye başlaması demektir. Bu durumda kalp, sürekli zikirden artık etkilenmiş bir durumdadır. Artık kalp eski kalp değildir, zikir onu değiştirmiştir, sufi de kalbindeki bu değişimin farkındadır. Gündelik yaşamında sevgi, adalet, merhamet, sabır ve içtenlik gibi pozitif duygularını gözlemleyebildiği gibi; ölmek için kendisiyle daha güçlü bir şekilde savaşan egosunun tüm stratejilerinin de farkındadır. Bu aşamada zikir artık dilden kalbe doğru kılcak bir yol bulmuştur.

Bu derecede sufünün zihninde zikrin hâle dönüşmesi mayası tutmaya başlamıştır. Bu aşama aynı zamanda “ihsan bilincinin” olduğu aşamadır. İhsan bilinci Hakk'ı görmüşçesine davranma, tecrübe etme ve hissedebilmek bilincidir. Bu bilince aynı zamanda şahud/tanıklık bilinci de denilir. Çünkü şahuttan maksat Varlık bilincidir. Varlığa tanık olmaktır. Zikir yok olmak, kendi varlığından bir şey bırakmamak, Hakk'ın Varlığı ile var olmaktır.¹⁵ Zira bu bilinç artık varlığın arkasındaki Mutlak Güzelliğe tanıklık edecek kadar Varlıkla yakınlaşmıştır. Sufünün zihin gözü Varlığın Yüzünden dolayı diğer varlıkların yüzünü karşı artık kördür.

İsimlerin özünden ibaret olan zikir gücü gönlü güçlendirir. Zikrin özü nefsi eritmektir. Nefsi eritmeyen, yani sert bir buz parçası iken ısıtıp su gibi yumuşak hale getirmeyen zikir, zikir sayılmaz. Hakk'ı zikretmek, O'ndan başkasını unutmakla yetkinleşir. Zikir salikin Hakk'ın isimlerini belli bir bilinçle sürekli tekrarlayarak onu anmasıdır. Mutlak Varlığın birliğini/vahdaniyetini, tüm sıfat ve eylemlerin arkasında O'nun olduğunu marifetle ve maneviyatla bilmektir. Bu zikir ile zikredilen isimlerin birer tecellileri olan, görünen varlığın arkasındaki görünmeyen Varlığı görebilmek ve O'nu sürekli hatırlayabilmek ve O'na karşı vuslat/kavuşma daima ümit edilir ve özlenir.

Zikrin Çeşitleri ve Tasavvuf Felsefesi Açısından Önemi

Zikir yapılaş şekline ve derecesine göre birçok çeşide ayrılabilir. 1: Dil zikri. Bu zikirde zihinde nisyan/unutma giderilir. Bu zikirde amaç zihne dil ve duyma (semi/sem) yoluyla Hakk'ı sürekli hatırlatmaktır. Bu zikirde zihin Hakk'ı hem dinler hem de hatırlar. Bu zikirde temel amaç nisyan hastalığını iyileştirmek ve mezkuru/zikredileni kendi zihninde aralıksız olarak meşgul etmektir. 2: Zihnin zikri. Harf ve sesle işitilmeyip tüm his, duyu, sezgi gibi bütün içsel/batın yeteneklerin hareketiyle ve hayal gücünün yardımıyla da hem zihinde hem de nefiste açık-seçik bilinen ve yapılan bir zikirdir. 3: Kalbin zikri. Hakk'ın Celal ve Cemal isimlerini çok derin bir bilinçle (kâmil istiğrak/derin tefekkürle) yaşamak, zevk almak, sevmek, düşünmek, tecrübe etmek sonuçlarını meydana getiren bir zikirdir. 4: Ruhun zikri. Hakk'ın sıfatlarına ait tecelli nurlarını müşahade etmek sonucunu salikte

14 El Herevi. (2008). Menazilü's-sairin. Abdulrezzak T. (Çev), Emin Yayınları, Bursa, s. 110.

15 Seyit Burhanettin. (1980). Maarif. Abdulkadir G. Çev), İş Bankası Yayınları, Ankara, s. 65.

meydana getiren ve onda en güzel halleri doğuran bir zikir çeşididir.¹⁶

Zikrin faydasının ortaya çıkması, zihnin zikredilen/mezkur tarafından ele geçirilmesi ile başlamaktadır. Kalp ne kadar çok zikrederse zikredilen/mezkur tarafından o kadar çabuk dolar. Kalp zikredilen/ mezkur tarafından doldukça zikrin kendisi bile araç konumuna düşer ve zikrin kendisi de unutulur. Bu zikri hafi/gizli zikir denilen bir zikirdir. Ne bilgi ne de şuhud/tanıklık yapmak makamı olmadan zihnin kendinde olmadan bilinçsiz yaptığı bir zikirdir. Zikreden bu aşamada beden dili ve beden gözü devrede değildir. Bu zikir zihin dili ve zihin gözü ile zikredilir. Artık zihin, zikrin lezzetini tattıkça daha dingin, daha hareketsiz ve huzur ile dolu olmaktadır. Bu hal Hak'la dolmak, On'unla sarhoş olmak veya “ sekineyle ” birlikte olmak demektir.

Bu huzurdan dolayıdır ki ne zihni ne de nefsi tahrik eden, ikisini de harekete geçiren hiçbir şey yoktur. Zihin suskun, huzurlu, dingin; nefis hareketsiz ve arzusudur. Bu zihinsel durumun biraz uzun sürmesinden sonra zihin artık kendinden olmayarak zikrine hâl olarak devam eder. Bu zihinsel halden sonra, artık zikir sahibi Hakkı hiçbir an unutmadan, sadece şimdide kalarak, geçmiş ve geleceğe hiçbir şekilde dalmadan ve takılmadan sadece zikirle/mezkûrla meşgul ve onunla dolu bir gönül haline gelir. Söz konusu bu zikir zihin hali açısından hep şimdide kaldığı için, sadece şimdiki zamanda yağ gibi kesintisiz bir şekilde akar gider. Asla şimdinin içinde bilinç kesintiye uğramaz. Bu zihinsel halden dolayı zikir sahibi için mezkûru ayrıca hatırlama çabası da gerekmez. Çünkü zihin mezkûr/varlıkla ile dolmuş, nefis terbiyeden ilk nasibini almıştır. Artık zikir sahibi Hakk'ın isimlerinden birini kendi içsel dünyasında tecrübe edebilmektedir.

Bu nedenle zikir sadece dil ile yapılan bir uğraş değildir. Bu konuyla ilgili olarak, zikir aslında ortaya koyduğün iştir/eylemdir denilmiştir. Yine denilir ki Hakk kullarından birini kendine dost seçmek isterse ona öncelikle zikrin kapısını açar. Aşk ve içtenlikle yapılan çokça zikir, sahibine muhakkak lezzet verir. Zikirden alınan bu lezzet tecrübesinden dolayı Hak ona kurb/yakınlık kapısını açar. Şayet yine zikre devam ederse ‘üns meclisi’ne yükseltir. Zikir bilinçle ve çokça yapıldıkça dil de artık susmayı öğrenir. Dil susarsa ancak o zaman zikir gönle düşer. Zihin ve nefis ikisi birden zayıflayınca kalbin ve ruhun gücü daha da artar.¹⁷

Kalp “isim”leri zikretmeye başlayınca bu durumda “ism-mel yakın” zihinde meydana gelir. “İsim”lerin içtenlikle çokça tekrarı, onların zihinde bilişsel, duyuşsal ve içsel olarak zihinde yer etmesine ve içselleştirilmesine neden olmuştur. “İsm-mel/ismen yakın” sufiyi “Resm-mel / resmen/ hal yakine” yöneltir. Bu durumda manalar kalbe doğmaya başlar. Kalp bu manaların güzelliğine hayran kalıp, susunca, zikir bu sefer ruha düşer. Resm-mel/resmen yakın, yani hal olma durumuna dönüşür. Ruh zikretmeye başlar ve bundan dolayı ruh sükûn bulur, ruha “sekinet” iner. Bu ruh halinde ruh artık sürekli zikir halindedir ki bu zikre “müşahede zikri” denir.¹⁸

16 Mehmet Ali Ayni. (2000). *Tasavvuf Tarihi*. Hüseyin Rahmi Y. (Çev), Kitabevi Yayınları, İstanbul, s.244.

17 Seyit Yahya Şirvani. (2010). *Şifa-ül Esrar*. Mehmet R. (Çev), Sofi Yayınları, İstanbul, s.251

18 Seyit Yahya Şirvani. (2010). *Şifa-ül Esrar*. Mehmet R. (Çev), Sofi Yayınları, İstanbul, s.252.

Zikirde İsim ve Resim/Hal İlişkisi (Kal ve Hal)

İbni Arabî'nin tasavvuf felsefesinde "isim"ın önemli bir yeri vardır. "Esma/ isimlerin tecellisi" teorisini açıklamanın yeri burası değildir. Ancak zikir yoluyla Hakk'ın "esma-ı hüsnasın" dan bir ismin sırrı sufinin kalbine açılırsa, o kişi aynı zamanda eşyanın hakikatine da vakıf olur. Bir başka deyişle söz gerçeklikle yer değiştirir. İsim sırrını sufinin iç dünyasında fenomenal bir halle dönüştürür. Sufi zikrettiği ismin nurları altında hayret ve şaşkınlık yaşayarak o ismin gerçeklik gücünü müşahede eder.

"İsim" sözcüğünün "nefes" sözcüğü ile yakın bir ilişkisi vardır. Nasıl ki telaffuz ettiğimiz sözcükler, içimizde çıkan nefesin zatındaki taayyünlerden ibaretse, aynı şekilde, Hakk'ın isimleri de " Rahmani nefesteki " taayyünlerdir. Sufiler bu nefese "varlığın cevheri" ismini vermişlerdir. Ancak ismin etkili olabilmesi için, kalbe inmesi, zihinde ve nefiste hal haline gelmesi gerekir. Kalbe inen kelime/isim aynı zamanda artık sufi için "hikmet" gömleğini giymiş bir kelimedir. Bu gömleğin en üst derecesi " Kelimettullah" tır. Hz. İsa örneğinde olduğu gibi, zira Hz. İsa'ya Kelimettullah denilmiştir. Kalp bu yüzden hikmetin, ilhamın, marifetin, gaybın kendisine yansıdığı bir aynadır. Bu ilahi isimler ile ancak ilahi yardımlar elde edilir. Nurlar ancak bu isimler aracılığıyla kalplere indirilir.¹⁹ Tecelli, ilahi zâtın, isimlerin ve sıfatların ruha zuhurundan ibarettir. Ruhani tecelliler zikir nurlarının baskın olmasından kaynaklanır.²⁰

İbni Arabî'ye göre " tecelliyat " insanlarda iki şekilde gerçekleşmektedir: Bazı insanlar, ortaya çıkan tecelliyatın isimlerden kaynaklandığının bilincindedir. Bir kısmı ise bu isimlerin farkında değildir. İbni Arabi, tecelliyatın isimlerden kaynaklandığının bilincinde olan sufi için, Hakk'ın isimleri ile o ismin müsemması arasındaki bağlantıyla ("taalluk/ilgililik") haşır neşir olmak, bu müsemma ile muhabbet halinde olmak, ayrıca onu " tahakkuk/ gerçekleştirmek" ve "tahalluk/ahlaklanmak", huy haline getirmek konusunu oldukça önemli bir konu olarak değerlendirmektedir.

İbni Arabî "taalluk/ilgililik/ilinti" kavramına, zikrin, sufinin zihninde Hakk'ın zatına delalet etmesi, yani sürekli ona gönderme yapıp onu sevmesi ve fakrından/ ihtiyacından dolayı sürekli Hakk'ı çağırması, yani zikretmesi için isimlere ihtiyaç hissetmesi anlamını yükler. "Tahakkuk/ gerçekleştirmek " kavramını ise sufinin tam istigrakla Hakk'la zihinsel ve kalbi bağlantı kurabilmesi için isimlerin anlamını bilip bu anlamlar üzerinde teemmül (derin bir bilinç elde etmek için derin düşünme) etmesi anlamını yükler. "Tahalluk/ahlaklanmak/huyulanmak" kavramına gelince Hakk'a yaraşır bir biçimde, en yüksek tenzihle, kalbi ve ruhi olarak zikir edilen isimleri O'na dil, gönül, ruh, kalp ve akıl ile tam nispet ile nispet edilerek bu isimlerin müsemmalarıyla hâl/ olmak bağlantısını kurabilmektir.²¹ İbni Arabi "Allah'ın ahlakı ile ahlaklanınız"²²hadisini bu kategoride değerlendirir. Sufi de değişim ve dönüşümü tetikleyen unsurlar da İbni

19 Ebu'l Ala Afifi. (2006). Fusus'ul Hikem Okumaları için Anahtar. Ekrem D. (Çev), İz Yayınları, İstanbul, s.75.

20 İbni Arabi. (2010). Allah'ın İsimlerinin Sırları ve Manalarının Keşfi. Ramazan B. (Çev), Gelenek Yayınları, İstanbul, s.91.

21 İbni Arabi. (2010). Hakikat Yolcusuna Kılavuz. Bedirhan Ö. (Çev), Hayy Kitap, İstanbul, s. 31.

22 İbni Arabi. (2009). Fusus'ul- Hikem. Hamza Kılıç (Çev), İnsan Yayınları, İstanbul, s. 99.

Arabî'nin üzerinde önemli durduğu bu unsurlardır.

Bu hal bağlantısının başlangıcının zikirle olduğunu tekrar hatırlatmakta fayda vardır. Daha doğrusu mürşit bir nefesten alınan zikri sürekli yapmakla gerçekleşir. Sufî daimi zikir ile ancak marifetullahtan muhabettullaha doğru yükselir. Bir başka deyişle sufi “ bilişsel hazretten/ bilgi ile var bulunuştan, var olmaktan ”; “ aynı hazrete/tecrübî ” var oluşa, var olmaya veya kendini gerçekleştirmeye doğru bu yükselir.

İbni Arabî'ye göre evren bile isimlerin bir mazharıdır. Hakk'tan ilk tecelli eden şey isimlerdir. Hakk'ın tüm iş ve tecellileri bu isimlerdir. İnsan açısından isimler zihinde olduğu halde duyular dünyasında bulunmayan şeylerdir. Ancak zihindeki isimlerin istiğrakla/meditasyon ile işlenmesi sonucu duyulur dünyada onların ortaya çıkabilmesi da evrenin şaşırıcı sırlarından biridir.²³ Bu bağlamda İbni Arabî açısından genel anlamda zikir, sufînin duyulur dünyanın bağlı olduğu, arka planda duran ama görünmeyen misal âlemini; misal âleminin de bağlı olduğu, isimler/ sıfatlar âlemini ve sonuçta bu âlemlerin de kendisine bağlı olduğu Hakkı anmak gayretidir.

Bu gayretin özü, sufînin kendi karar verdiği veya kendisine mürşidi tarafından verilen isimi, “ daimi zikir ” yaparak, bunu kendinde içselleştirmesidir. Bir başka deyişle, zikirden amaç bir ismin sufînin iç dünyasında “ism-mel yakın” duruma gelmesinden ibarettir. Daha sonra sufi ismin müsemmasından nur almayı başarmış, bu başarısı sayesinde müsemmaya daha yakın olmuştur. Söz konusu bu yakınlık/ kurb ve ünsiyet/içtenlikten dolayı isim sufînin kendisinde artık tutku, yatkınlık, huy ve zevke ve bir cezbe/çekime dönüşür. Tam zikir tüm bu durumları içinde toplayan “ resm-mel yakın ” kavramı ile ifade edilmiştir. Sufide oluşan iç durum da kısacası “zevk halinde” yekaza/uyanık olmak durumu diye isimlendirilmiştir.

Necmeddin-i Kübra'ya göre de zikrin sürekli yapılmasının asıl amacı Hakk'tan başka/ ağıyar şeylerin dilden ve gönülden tam anlamıyla çıkarılması içindir. Mutlak Varlıktan başkası / ağıyar gönülden tamamen çıkarılmadıkça sürekli zikri kalbe yerleştirmek asla mümkün değildir. Ara sıra yapılan zikre “sürekli zikir” denmez. Buna “kesik zikir” denir. Bunun faydası eksiktir. Ayrıca önemli olan salikin zahirde görünen durumu değil, kalbin Hakk'ın huzurunda bulunması ve sürekli zikirle meşgul olmasıdır.

Sürekli zikir Necmeddin-i Kübra'ya göre. salikin manevi mikroplardan arınmasında maddi hastalıkları mikrobundan arıtan müşhil ilacı gibidir. Zikir de her türlü kin, nefret, katılık, öfke, korku gibi manevi mikropları tamamen dışarı atar. Zikir sufînin içinde Hakka olan vuslatında ona engel olan tüm “zihinsel ve nefsi mikroplarından” eser bırakmaz.²⁴ Sürekli zikir ile insan kalbi ilk yaratılışına (fitrat-itidal) döner. Söz konusu bu dönüşle birlikte ilahi tecelliler kalbe yağmaya başlar. Zat, isim ve sıfatların tecellisi ile kalbi süslenir ve nurdan taç giydirilir. Bu noktada salikin bedeni öylesine nurlanır ki gönül karanlığına dair tüm sıfatlar bedende yok olur.

Zikir sürecinde kalp oldukça önemlidir. Zikirde kalpteki niyet ne ise, kalp neyi kast

23 Davud El-Kayseri. (2011). Mukaddemat. Turan K. (Çev), İnsan Yayınları, İstanbul, s.44.

24 Necmeddin-i Kübra. (1980). Tarikatlarda On Esas. İsmail Hakkı B. (Çev), Pamuk Yayınları, İstanbul, s. 99.

ederse ve neyin üzerinde odaklanmışsa kalbin sahibi de o olur. Bir başka deyişle kalpteki gerçek niyet ne ise hal de o olur. Burada çalışan mekanizma niyet artı hal eşittir olmaktır. Bu nedenle, dille yapılan zikir, saf niyet ve kalp huzuru içinde yapılırsa gerçek anlamda zikir sayılır. Bir başka deyişle, dille yapılan zikir, batında/içsel dünyada geçenleri tüm boyutlarıyla ifade ettiği zaman gerçek zikir olmuş olur. Bir anlamda eğer cehri zikir yapılıyorsa dil; zihnin, kalbin, ruhun ve aklın dili olmalıdır. Zikirde dil, zihnin sesini ve kalbin sözünü ortaya koymalıdır. Adeta dil sesle susmalı, zihin ve kalp sessizlikle seslenmelidir.

Hız. Mevlana'nın deyimini ile dilin zikrini beden kulağı ile değil; zihin kulağı ile dinlemelidir. Hatta dil zikrine tüm beden bir kulak olmalıdır. Bunun için de dil ve beden kıblesi her zaman kalp olmalıdır. Kalbin sessiz bir işareti, aklın sözsüz bir izni ve zihnin lezzetten kaynaklanan bir rızası dışında dil asla hareket etmemelidir. Dil ipi Hakka daha yakın olan kalp de ruh ve akla bağlı olması gerektiğini bilmeli ve ipini onlardan koparmış bir hayvan gibi başıboş oynatmamalıdır. Ayrıca dil de gerçek sahibinin kim olduğunu her an hatırlamalıdır. Bir başka deyişle, dil kalbe kulak kesilmeli ve her an onun işaretinin eseri olmalıdır.²⁵

Zikirde kalbin huzur ve sekine içinde olması oldukça önemlidir. Zikir halinde ehli dil değil; ehli kalp olmak gerektiğinin anlamı kalbin huzur elde etmiş olması gerektiğidir. Huzur, dinginlik, sessizlik ve suskunluk ehli kalbin özelliklerindedir. Aslında Hakk'ı zikirde amaç; zikir esnasında mezkûru/zikir edileni kalp sakinliği ile hatırlamak ve onun varlığını dingince içine doldurmaktır. Zikir esnasında kalp huzuru zihnin gaffletini zihinden uzaklaştırır ve kalp Hakk'la dolar. Zihin gaffleti kendinden uzaklaştırdığı zaman sükût etse de yani dil ile zikir yapmayı bıraksa bile zihnin zikir hali uzun bir süre devam eder.

Zihnin doğasının bu özelliğinden dolayı zikir saliki daha kolay müşahede/tanıklık yapmasını sağlar. Nitekim Cüneyd-i Bağdadi "müşahedeye dayanmadan "Allah" diyen iftiracıdır." demiştir. Kalp müşahede ve tasdik için; dil ise müşahede edileni ifade/ikrar içindir. Bu nedenle ifadesi müşahedesine dayanmayan kişi yalancı şahittir.²⁶ Bu durumun tersi olan zikrin sadece kalde/sözde kalarak müşahedeye perde olduğu durumda ise zikir, zikir olmaktan çıkmıştır. Zikir bu durumda hareketleri tekrara dayalı otomat bilinçsiz adamın alışkın sözleridir. İnsanı kâmil amaçlayan biri için zikir, zikreden bir sıfatı olmalıdır. Bu durumda zikirde gafil /bilinçsiz olmak; gerçekte kendinden ve sıfatlarından gafil olmak anlamına gelir. Bunun anlamı, bu şekilde zikreden sıfatları Hakk'ı müşahede etmesine mani olan bir perdedir.²⁷

İşte söz konusu bu perdenin kalktığı an zikir kal/söz zikri değil; artık hal zikridir. Zikrin sufiye verdiği ilk hal, zihinsel bir hal olan sürekli hatırlama halidir. Hatırlama hali geniş anlamdadır: Hakkı hatırlamak, insan- kâmil olmayı hatırlamak, bir ismi hatırlamak. Kısacası neyi zikrediyorsak onu kendiliğinden hatırlamaktır. Kendiliğinden

25 Muhammed Şucaı. (2011). Makalat-3. Ali E. (Çev), İnsan Yayınları, İstanbul, s.271.

26 Kelabazi. (1992). Tasavvuf. Süleyman U. (Çev), Dergah Yayınları, İstanbul, s.156.

27 Kelabazi. (1992). Tasavvuf. Süleyman U. (Çev), Dergah Yayınları, İstanbul, s.156.

sürekli zihinsel hatırlama, insanda oluşacak sıfat, özellik ve niteliklerin kısacası halin ilk başlangıcıdır. Kendiliğinden sürekli zihinsel hatırlama hali, kalbin niyetinin kolaylıkla tüm bedende fenomenal olarak görünüşe çıkmasını sağlar. Bu durum artık sufünün doğal bir hâlidir.

Başlangıçtan sonraki adım ise zikrin Varlığa karşı üns/samimi olma halini sufide sağlamasıdır. Tasavvuf felsefesinde üns kavramı heybet/yücelikten kaynaklanan huşu duygusunun sufide derinleşmesi; buna karşılık korku/haşmet duygusunun ortadan kalkmasıdır.²⁸ Bir başka deyişle sufi üzerinde korkudan/havftan ziyade ümit/reca duygusu hâkimdir. İşte insanda iyi halin oluşmasına sürekli engel olan temel bir duygu olan korku, üns ile ortadan kalkınca güzel halin oluşmasına yardımcı olan ümit duygusu da sufide hemen öne çıkar. Zikir bu pozitif ümit duygusunun öne çıkmasını da sağlar. Üns kavramsal anlamda Varlığa karşı samimi ve yakın olmayı ve bu hali sürekli yapmayı başarabilmektir. Bir halin salikte oluşmasını sağlayan zikir, ünsiyetle birlikte sürekli bir hale dönüşebilmektedir.

Zikrin zihinsel hatırlama halini meydana getirdiğine değinmiştik. Son olarak neyin hatırlanması sorusuna burada değinmekte fayda vardır. Sufünün yapması gereken kim olduğunu, varlığını, doğruyu, iyiyi ve güzelliği, ruh halindeyken, önceden (kalu-bela) gördüğü Mutlak Güzelliği ve ölümsüzlüğü hatırlaması ve özlemesidir. Ancak zikir ile sufi kendi zihninde iyi, doğru ve güzel ideasını uyandırabilir ve bunu kendinde hal durumuna getirebilir.²⁹ Bu başarıyı zihin ancak ağyarı/Hakk'tan başkasını terk yöntemiyle sağlayabilir. Zihnin ağyarı terk yöntemiyle görünenlerden/duyulur dünyadan artık zevk alamaz olur ve görünmeyenin/melekût dünyasının peşine düşer.

Sufi görünenin arkasındaki görünmeyenin peşine ne, kim, nasıl gibi sorularla ve peşine aşkla düşer. Bu soruların cevapları peşine aşkla düşmek zikir felsefesinin özünü oluşturur. Ancak sufi bu felsefesini uygularken gönlündeki Cemal ve Celal fenerlerini asla bırakmaz. Bu fenerlerden ne görürse onlara tam bir teslimiyetle teslim olur. Bu sürekli zikir aracılığıyla görünen ile görünmeyen arasında sürekli uyanık ve bilinçli bir gönül bağı kurar. Sufi bu bağ aracılığıyla zikir beşiğinde kendini sallantıya teslim ederek Hakk'a ulaşma ve insanı kâmil olma yolunda rıza ve kabul arasında gider gelir.

Sonuç olarak zihin neyi zikrederse gerçeğinin de o olması onun önemli bir özelliğindedir. Bu nedenle doğru zikir önemlidir. Tam bir zikir, ilahi bir suret olmasından dolayı “insanı kâmildeki” yetkinliklerin gerçekleşmesi anlamına gelir. İlahi suretin temel ayırıcı özelliği akıl, gönül ve bilinç sahibi olmaktır. Hakkı zikir, hak bilincini uyandırır. Yaratılışın amacı olan mutluluk, varlığın özünü hatırlamaktan başka bir şey değildir. Bunun için ihsan bilinci/estetik bilinci Mutlak Varlığı görüyormuşçasına zikre daha fazla sarılmayı gerektirir. Değiştirici ve dönüştürücü olan bu zikir, insanı tatmin ve en yüksek mutlulukla mutlu eden bir zikirdir.

28 Kelabazi. (1992). Tasavvuf. Süleyman U. (Çev), Dergah Yayınları, İstanbul, s.157.

29 William Chittik. (2008). Tasavvufa Kısa Giriş. Turan K. (Çev), İz Yayınları, İstanbul, s.134.

Kaynakça

- Afifi, E. (2006). *Fusus'ul Hikem Okumaları için Anahtar*. (Çev. Ekrem Demirli) İstanbul: İz Yayıncılık.
- Ayni, M. (2000). *Tasavvuf Tarihi*. (Çev. Hüseyin Rahmi Yananlı) İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Burke, E. (2008). *Yüce ve Güzel Kavrarlarımızın Kaynağı Hakkında Felsefi Bir Soruşturma*. (Çev. M. Barış Gümüşbaş) İstanbul: Bilge Yayınları.
- Burhaneddin, S. (1980). *Maarif*, (Çev. Abdulkadir Gölpınarlı) Ankara: İş Bankası Yayınları.
- Chittick, William (2008). *Tasavvufa Kısa Giriş*. (Çev. Turan Koç) İstanbul: İz Yayınları
- Davud, E. (2011). *Mukaddemat* (Çev. Turan Koç) İstanbul: İz Yayınları.
- El Herevi (2008). *Menazilü's-sairin*. (Çev. Abdulrezak Tek) Bursa: Emin Yayınları.
- Hücviri (2010). *Keşfü'l Mahcub*. (Çev. Süleyman Uludağ) İstanbul: Dergah Yayınları.
- İbni Arabî (2008). *Fususu'l Hikem*. (Çev. Ekrem Demirli) İstanbul: Kabala Yayınları.
- İbni Arabî (2010). *Allah'ın İsimlerinin Sırları ve Manalarının Keşfi*. (Çev. Ramazan Biçer) İstanbul: Gelenek Yayınları.
- İbni Arabî (2010). *Hakikat Yolcusuna Kılavuz*. (Çev. Bedirhan Özalp) İstanbul: Hayy Kitap.
- İmam Gazali (2010). *Miskatü'l Envar*. (Çev. Süleyman Uludağ) İstanbul: Nesil Yayınlar.
- İmam Gazali. (1980) , *Kimya-yı Saadet*. (Çev. Mehmet Müftüoğlu) İstanbul: Çile Yayınları.
- Kelabazı (1992). *Tasavvuf*. (Çev. Süleyman Uludağ) İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Konavi, S. (2010). *Mira'atül Arifin*, İstanbul: Gelenek Yay..
- Kuşeyri (2009). *Kuşeyri Risarisi*. (Çev. Süleyman Uludağ) İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Mahmud-I, Ş. (2011). *Gülşen Raz*. (Çev. Abdulkadir Gölpınarlı) İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Mevlana (2009). *Celaleddin Rumi, Mesnevi*, Konya: Konya İl Kül. Trz. Md..
- Necmeddin K. (1980). *Tarikatlarda On Esas*. (Çev. İsmail Hakkı Bursevi) İstanbul: Pamuk Yayınları.
- Secadi, C. (2007). *Tasavvuf ve İrfan Sözlüğü*. (Çev. Hakkı Uğur) İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Suhreverdi, S. (2011). *Avarifül-Mearif*. (Çev. Abdülvehab Öztürk) İstanbul: Semerkant Yayınları.
- Şirvani, S. (2011). *Şifaül Esrar*. (Çev. Mehmet Rıhtım) İstanbul: Sofi Yayınları.
- Şucaı, M. (2011). *Makalat-3 Cilt* (Çev. Ali Eren) İstanbul: İnsan Yayınları.